

فصلنامه علمی - پژوهشی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۵، شماره ۱، بهار ۱۳۹۸، صفحات ۵۸-۳۳

شناسایی روندها و سناریوهای آینده نظام بانکی ایران

سعید علی حسینی

دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

عین‌الله کشاورز ترک‌ا

استادیار آینده‌پژوهی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

غلامرضا گودرزی

دانشیار مدیریت دانشگاه امام صادق (ع)

صفر فضلی

دانشیار مدیریت دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

روح‌الله بیات

دانشیار اقتصاد دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

(تاریخ دریافت: ۹۷/۷/۲۴ - تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۲/۲۲)

چکیده

هدف این مقاله تعیین سناریوهای اساسی بدیل نظام بانکی در مواجهه با مشکلات و چالش‌های بانک‌ها، پیشنهاد سیاست‌ها و رفع چالش‌ها است. بدین منظور با بهره‌گیری از مدل شوارتز در سناریونویسی و رویکرد ترکیبی در روش‌شناسی تحقیق (تلفیق روش‌های مطالعات کتابخانه‌ای، مصاحبه خبرگان، پنل و دلفی) آینده نظام بانکی به‌طور نظام‌مند بررسی شد. در نتیجه، دو عدم قطعیت؛ ۱. هزینه مبادلات و تأمین مالی و ۲. مشکلات ساختاری شناسایی و چهار سناریو مشخص شد؛ رفع بحران و توسعه‌یافتگی، توسعه در کنار موانع، بحران و تعویق بحران. بررسی چهار سناریو نشان می‌دهد، نظام بانکی دارای مشکلات ساختاری از جمله عدم رعایت استانداردهای مالی و ضعف‌های قانونی است و صرف‌نظر از تحریم‌ها، در معرض بحران قرار دارد. برای حل مشکلات اساسی نظام بانکی ایران، توجه به الزامات سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و سیاست‌های کلی برنامه ششم که بر مؤلفه‌های ساختاری نظام بانکی تأکید می‌کند، ضروری است، بنابراین مدل مفهومی برای اصلاح وضعیت نظام بانکی در آینده بر اساس این سیاست‌های کلی طراحی شد.

واژگان کلیدی: آینده‌پژوهی، روند، پیشران، سناریوپردازی، نظام بانکی.

مقدمه

بروز تغییرات در جامعه آینده حاکی از این است که سازمان‌ها در سال‌های آتی تا حد زیادی متفاوت از سازمان‌های امروزی خواهند بود (چمپی، ج. ونیتین، ن، ۱۳۷۷). بررسی و تحلیل نظام بانکی بیانگر این است که محیط آینده آن سرشار از پیچیدگی، آشوب و ابهام است و این نظام، در آینده نه چندان دور با مجموعه‌ای از چالش‌ها و دغدغه‌ها مواجه خواهد بود. از آنجایی که مسیرهای توسعه آینده به شدت با عدم قطعیت همراه می‌باشند، آن‌ها را نمی‌توان به اندازه کافی با روش‌های صرفاً کمی تحلیل روندها پیش‌بینی کرد. امروزه رونق کسب‌وکارها در محیطی ناپایدار و با عدم قطعیت بالا اتفاق می‌افتد. رفتار مشتریان، استراتژی‌های رقابتی، پیشرفت‌های فناورانه و شرایط اقتصادی به سمت مسیری پیچیده و غیرقابل پیش‌بینی حرکت می‌کنند. نتایج پژوهش‌های عمده، نظیر سیستم‌های سازمانی اینترنت آینده و روند توسعه شاره‌های اطلاع‌رسانی، گوشه‌ای از تغییر سازمان‌ها در آینده را نشان می‌دهد. فناوری اطلاعات باعث پیشرفت‌های مهمی در توانایی انسان‌ها در جمع‌آوری، ذخیره‌سازی، پردازش و اشاعه اطلاعات شده است. این روند به سوی افزایش تکیه بر اطلاعات از دهه‌های پیش آغاز شد (Porat, 1977). با توجه به وضعیت بحرانی نظام بانکی در این مطالعه تلاش می‌شود چشم‌انداز وضعیت بانک‌ها و نهادهای مالی در سناریوهای متفاوت در آینده بر اساس پیش‌بینی‌های تغییر مورد بررسی قرار گیرد و مدل مفهومی برای بهبود وضعیت بانک‌های وابسته ایران در آینده تشریح شود. اهداف مورد انتظار در این تحقیق عبارت است از شناسایی چالش‌های احتمالی بانک‌ها و نهادهای مالی در سناریوهای متفاوت و راهکارهای رفع این چالش‌ها. پرسش‌هایی که این پژوهش به آن پاسخ می‌دهد عبارتند از:

۱. چالش‌های احتمالی آینده متوجه بانک‌ها و نهادهای مالی چیست؟
۲. چگونه می‌توان چالش‌های موجود در آینده را مدیریت کرد؟

مفاهیم و مبانی نظری

آینده‌پژوهی

برای شناسایی مؤلفه‌های کلیدی آینده‌پژوهی لازم است تعاریف و توصیف‌های موجود بررسی و تحلیل شوند تا نقاط تمرکز و ویژگی‌های اساسی ارائه شوند. برای این منظور تعاریف مطرح آینده‌پژوهی (کواید، آمارا، بوچر هلمر، بل، عنایت‌الله و...) بررسی شده و مؤلفه‌ها و ویژگی‌های مورد تأکید آینده‌پژوهی؛ شامل: مطالعه آینده، پژوهش، تلاش نظام‌مند، تصمیم‌سازی و تجویزسازی مشخص شدند. با بررسی و تحلیل عمیق آینده‌پژوهی می‌توان دریافت که

ویژگی‌های اساسی آینده‌پژوهی، ارائه تجویز و تعیین اقدام در زمان حال با هدف شکل‌بخشیدن به آینده مطلوب است. با عنایت به این مهم، تعریف آینده‌پژوهی در این پژوهش از این قرار است: «آینده‌پژوهی»، پژوهش به منظور شناخت احتمالات و مؤلفه‌های کلیدی آینده، تصویرسازی از آینده‌های مطلوب و ارائه تجویزهای کارآمد به منظور تعیین اقدامات مورد نیاز برای نیل به آینده مطلوب و ترسیم چشم‌انداز آرمانی است. از نظر آینده‌پژوهان، تنها یک آینده در پیش‌روی بشر قرار ندارد و آینده‌پژوهان برای مطالعه و ساختن آینده با آینده‌های متفاوتی روبه‌رو هستند. بر اساس کار هنجی چهار طبقه متمایز از آینده‌های بالقوه بدیل وجود دارد: آینده‌های ممکن، باورپذیر، محتمل و مرجح. سه طبقه اول از نوع اطلاعی یا دانش‌شناختی هستند، در حالی که آینده مرجح چیزی است که ما می‌خواهیم اتفاق بیافتد، به عبارت دیگر بیش از آن که شناختی باشد عمیقاً احساسی و مشتق از قضاوت‌های ارزشی و ذهنی است. به دلیل وجود ارزش‌های متفاوت نزد افراد مختلف، این طبقه‌بندی از آینده کاملاً متنوع است. نکته مهم در اندیشیدن به آینده‌ها اینست که قضاوت در مورد امکان‌پذیری، باورپذیری، محتمل بودن (و شاید حتی ارجحیت) بستگی به قرار گرفتن در «موقعیت زمانی درست» دارد و ممکن است ارزیابی‌ها با گذشت زمان تغییر کنند. آینده‌های ترجیحی ممکن است آنچنان مطلوبیت داشته باشند که ما آگاهانه و فعالانه برای انتقال آن‌ها از حوزه فقط امکان‌پذیر به حوزه آشکارا و باورپذیر به دنبال خلق دانش مورد نیاز برای واقعیت‌بخشی به آن‌ها باشیم. این توانایی تصور و سپس حرکت به سمت آینده‌های ترجیحی مطلوب (یا حرکت آگاهانه برای دوری از آینده‌های نامطلوب) می‌باشد که به بشریت بیشترین شانس بقا را داده است (Henchey, 1978).

از اهداف آینده‌پژوهی، برداشتن پرده‌های ابهام از آینده، آشناسازی گزینه‌های محتمل آتی و افزایش استیلاي انسان بر آینده است. آینده‌پژوهان امیدوارند اقدامات مردم برای شکل‌دادن به آینده‌ای مطابق مقاصد و ارزش‌های‌شان را کارآمدتر کنند. در کلی‌ترین سطح، هدف آینده‌پژوهان تلاش برای تبدیل جهان به مکانی بهتر برای زندگی، سودرسانی به مردم و حفظ و گسترش آن دسته از ظرفیت‌های کره زمین است که به پایداری حیات در آن کمک می‌کنند. آن‌ها می‌خواهند افزون بر تأمین رفاه نسل‌های کنونی، در بهروزی نسل‌هایی که هنوز پا به عرصه وجود نگذاشته‌اند نیز مؤثر باشند. در سطوح پایین‌تر، اهداف آینده‌پژوهی را می‌توان به اختصار، کشف یا ابداع، بررسی، ارزیابی و پیشنهاد آینده‌های ممکن، محتمل و مرجح دانست (Bell, 2003, pp. 67-73).

نظام بانکی

اگرچه امروزه واژه بانک، اصطلاحی مرسوم است که معنا و مفهوم آن نیز، در دید عرف، روشن می‌باشد، لیکن ارائه تعریفی روشن، جامع و مانع می‌تواند، برای تبیین سازوکارهای حاکم بر این نهاد، مؤثر باشد. زیرا هرچند معنا و مفهوم بانک تا حدودی روشن و خالی از ابهام است ولی در تعریف آن، وحدت نظر وجود ندارد. طبق ماده ۱ قانون بانکداری، مصوب ۱۳۳۴: بانک مؤسسه‌ای است که به صورت شرکت سهامی، مطابق قانون تجارت تشکیل شده و براساس مواد قانون یاد شده، به عملیات بانکی اشتغال می‌ورزد. ماده ۵۸ قانون بانکی و پولی مصوب ۱۳۳۹ نیز، همین تعریف را تکرار کرده است. طبق ماده یاد شده، بانک مؤسسه‌ای است که به صورت شرکت سهامی، مطابق قانون بازرگانی تشکیل شده و براساس مواد این قانون، به عملیات بانکی اشتغال ورزد. ولی قانون پولی و بانکی، مصوب ۱۳۵۱ بدون ارائه تعریفی از بانک، در بند الف ماده ۳۰، تأسیس بانک و اشتغال به عملیات بانکی و استفاده از نام بانک در عنوان مؤسسات اعتباری را فقط طبق مقررات قانون موصوف، امکان‌پذیر دانسته و در بند الف ماده ۳۱ نیز، تأسیس بانک را فقط به صورت شرکت سهامی عام با سهام با نام، ممکن دانسته است. از نظر عده‌ای، بانک مؤسسه‌ای است که وظیفه آن، گرفتن وجوه به عنوان سپرده، نقدکردن چک‌ها و حواله‌ها، تنزیل اسناد تجاری، پرداخت وام، صدور سفته‌های قابل پرداخت در وجه حامل (که اسناد بانکی نامیده می‌شود) است. البته تعریف دقیق‌تر و کامل‌تر این است که؛ بانک مؤسسه انتفاعی است که با سرمایه سهام‌داران خود و سپرده‌های مشتریان، به منظور کسب سود، اقدام به دادن وام و اعتبار و ارائه خدمات بانکی می‌کند. از خلال این تعریف‌ها و تعریف‌های مشابه می‌توان مشخصات اصلی بانک را به شرح زیر برشمرد؛ بانک یک مؤسسه مالی و اعتباری است لذا گرچه مؤسسه‌ای تجاری است ولی مستقیماً درگیر تجارت نمی‌شود بلکه به صورت مستقیم با وجوه سرو کار دارد و مدیریت وجوه بر عهده بانک است. وظیفه اصلی بانک را می‌توان در دو چیز خلاصه کرد؛ یکی نگهداری وجوه و دوم اعطای اعتبار، به این ترتیب می‌توان بانک را این گونه تعریف کرد؛ بانک مؤسسه‌ای تجاری است که با تجهیز منابع از طریق جذب سپرده‌های مردم با هدف کسب و تحصیل سود، مبادرت به سرمایه‌گذاری یا اعطای اعتبار می‌کند به‌علاوه خدمات مالی دیگری نیز به مشتریان خود ارائه می‌دهد (مسعودی، ۱۳۸۶).

جایگاه نظام بانکی در نظام اقتصادی

نظام اقتصادی مجموعه‌ای است که از دو نظام یا دو بخش: واقعی (تولیدی) و مالی (اسمی) تشکیل شده که هر یک دارای ساختارها، نهادها، و ضوابط خاص خود بوده و به جهت تحقق اهداف مشخص اقتصادی با هم در ارتباطند:

- بخش واقعی اقتصاد که در واقع، بیانگر جریان کالاها و خدمات تولیدشده از سمت بنگاه‌های اقتصادی به سمت خانوارها (مصرف‌کنندگان) و نیز جریان عوامل تولید از سمت خانوارها (عرضه‌کنندگان) به سمت بنگاه‌های اقتصادی (تولیدکنندگان) است.
- بخش مالی اقتصاد که شامل جریان پس‌انداز (وجوه، اعتبارات و سرمایه) از سمت خانوارها (پس‌اندازکنندگان، مؤسسات اعتباری و مالی و صاحبان سرمایه) به سمت بنگاه‌های اقتصادی (سرمایه‌گذاران و تولیدکنندگان کالاها و خدمات، دولت و حتی اقتصادهای خارجی) است. این دو بخش، اغلب به دو چرخ دوچرخه‌ای تشبیه می‌شوند که باید همگام با یکدیگر رشد یابند و حرکت کنند که نتیجه این همگامی و همسویی توسعه اقتصادی خواهد بود (شبان، ۱۳۹۲، ص. ۸).

با توجه به تقسیم‌بندی فعالیت‌های اقتصادی یک کشور به دو نوع عمومی و خصوصی، دو نوع مالیه و در نتیجه دو نوع نهاد عمومی (دولتی) و خصوصی وجود دارد. وظیفه نهادهای عمومی، تأمین و تنظیم منابع و مصارف دولت (درآمدها و هزینه‌های دولت) از طریق سیاست‌های مالی است؛ دو نوع کلی نهادهای مالی غیرعمومی عبارتند از: نهادهای مالی بانکی (مرکزی، تجاری و تخصصی)، و نهادهای مالی غیربانکی مثل شرکت‌های بیمه، صندوق‌های بازنشستگی، نهادهای مالی اوراق بهادار و غیره که عرضه پول و تنظیم آن از راه سیاست‌های پولی به ترتیب کوتاه‌مدت و بلندمدت را بر عهده دارند.

شکل ۱ - جایگاه نظام بانکی در نظام اقتصادی.

روش‌شناسی پژوهش

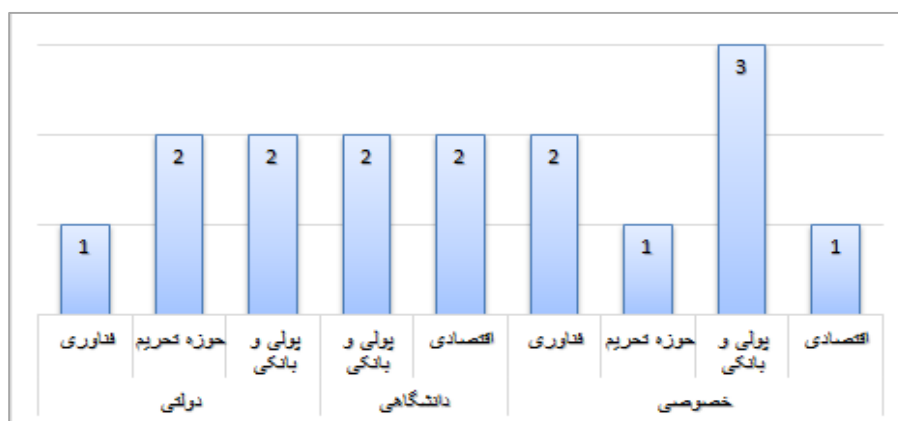
روندهای جاری امکان بررسی انواع آینده‌های بدیل را ایجاد نمی‌کنند. اگر می‌خواهیم واقعاً به دل آینده بزنیم و انواع آینده‌ها را رصد و برای رویارویی با آنها برنامه‌ریزی کنیم و اقدامات لازم را به عمل آوریم، باید به سناریو متوسل شویم. در واقع، سناریوها گمانه‌هایی درباره فضای احتمالی آینده هستند (Cornish, 2004, 15). تمامی روش‌های آینده‌پژوهی می‌توانند به تدوین سناریو بینجامند. سناریو را می‌توان هم بر پایه روش‌های کمی و هم بر پایه روش‌های کیفی استوار کرد (Bell, 1990). از جنبه نظری سناریوها، ترکیبی از مسیرهای مختلف (رویدادها و

راهبردهای بازیگران) هستند که به آینده‌های احتمالی منتهی می‌شوند. سناریو به عنوان توصیفی از وضعیت آینده و سلسله‌ای از رویدادها است که به فرد اجازه می‌دهد از موقعیت مبدأ و اصلی خود به سمت آینده حرکت کند (Godet & Roubelat, 1996). برای بعضی از افراد، سناریوها به آینده‌نگاری آینده کمک می‌کنند و آن‌ها به شفاف‌سازی بدیل‌ها می‌پردازند. سناریوها مفید هستند زیرا از زمان حال فاصله می‌گیرند و مسیر آینده را می‌کشایند و اجازه خلق آینده‌های بدیل را می‌دهند (Inayatullah, 2013). در ادامه به طور خلاصه، گام‌های فرایند ساخت سناریو پیترو شوارتز، آورده شده است (شوارتز، ۱۳۸۷):

- گام ۱- مشخص کردن موضوع اصلی (تبیین مسأله پژوهش).
- گام ۲- تعیین عوامل کلیدی و فرایندهای مهم محیطی مؤثر بر موفقیت یا شکست موضوع یا تصمیم (مرور ادبیات و مصاحبه با خبرگان).
- گام ۳- تعیین نیروهای پیشران اثرگذار بر عوامل کلیدی (پرسش‌نامه).
- گام ۴- رتبه‌بندی پیشران‌ها بر اساس اهمیت و عدم قطعیت آن‌ها در ارتباط با موضوع پژوهش (پنل خبرگان).
- گام ۵- انتخاب منطق سناریوها: ماتریس دو یا سه‌بعدی بر اساس مقادیر متفاوت ممکن عدم قطعیت در پیشران‌ها.
- گام ۶- کامل کردن سناریو: شرح تفصیلی سناریوها با کمک عوامل و فرایندهای کلیدی (پنل خبرگان و مصاحبه).
- گام ۷- بررسی پیامدها و نتایج هر سناریو (پنل خبرگان و مصاحبه).
- گام ۸- انتخاب نشانگرها و راهنماهای راهبردی برای انتخاب راهبرد و رسیدن به هدف (پنل خبرگان و مصاحبه).

بنابراین بر اساس توضیحات فوق، مراحل انجام این تحقیق عبارتند از:
الف) نخست براساس مطالعات معتبر انجام‌شده داخلی و مصاحبه با خبرگان، مروری بر روندهای کلیدی وضعیت بانک‌های ایران طی دو دهه اخیر انجام می‌پذیرد و سپس با استفاده از پنل خبرگان، متغیرهای اصلی (پیشران‌های) اثرگذار بر وضعیت بانک‌های ایران در آینده شناسایی می‌گردد. برای شناسایی پیشران‌ها، یکی از مناسب‌ترین شیوه‌ها، استفاده از روش دلفی با گستره متخصصان بسیار وسیع در مناطق مختلف کشور است. برگزاری دلفی به این شکل، با برخی محدودیت‌ها و پیچیدگی‌ها همراه است که سبب می‌شود برای سهولت کار و رسیدن به نتیجه مشابه با هزینه کمتر، از روش پنل خبرگان برای استخراج مطالعه پیشران‌ها استفاده شود. در

روش پنل خبرگان، تعدادی از متخصصان آشنا با حوزه‌های پولی و بانکی (۳ تا ۱۵ نفر) با تکیه بر روش «اصلاح‌گزینی» و دسترسی انتخاب شده، از آن‌ها خواسته می‌شود تا در جلسه‌ای با آمادگی ذهنی قبلی در خصوص مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار (پیشران‌ها) بر حوزه بانک‌های ایران در گذشته و آینده بحث کنند. این خبرگان متناسب با مطالعات و تجارب خود مؤلفه‌هایی را مطرح می‌کنند و تمامی این مؤلفه‌ها توسط دبیر پنل ثبت می‌شود.

شکل ۲ - نمودار توزیع ۱۳ نفر متخصص در پنل خبرگان با هم‌پوشانی تخصصی و نهادی.

ب) با هدف امکان‌پذیری تدوین سناریوهای وضعیت بانک‌های ایران در آینده، تهیه فهرست محدود و منسجمی از عدم قطعیت‌های کلیدی (بحرانی) در دستورکار قرار می‌گیرد. پس از برگزاری پنل خبرگان و شناسایی پیشران‌ها در مرحله قبل، در این مرحله دبیر پنل از متخصصان می‌خواهد در قالب دلفی آنلاین (برخط) بر اساس این عوامل، عدم قطعیت‌های کلیدی که عامل اساسی تغییر هستند را معرفی کنند (رضایان، ۱۳۹۴، ۸-۹).

پ) سناریوها از ترکیب زنجیروار حالات محتمل عدم قطعیت‌های کلیدی (بحرانی) تولید می‌شوند و سپس بر اساس معیار سازگاری و نیز انطباق بیشینه با وضعیت موجود، سناریوی منتخب، مشخص و در نهایت الگوی راهبردی بهبود وضعیت بانک‌های ایران در آینده تدوین و طراحی می‌گردد.

ت) در گام نهایی، با توجه به الگوی بهبود وضعیت بانک‌های ایران در آینده، راهبردها و راهکارهایی جهت رفع مشکلات بانک‌های ایران ارائه می‌گردد.

نتایج روندها، پیشرانها و عدم قطعیت‌های یافت‌شده مشکلات نظام بانکی

در پژوهش حاضر با انجام مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی اسناد متعدد و سپس مصاحبه با خبرگان موضوع، روندهای حاکم بر حوزه بانک‌های ایران در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، تکنولوژیکی و صنعت بانکداری شناسایی شد. با توجه به جدول ۱، این روندها در پنج عرصه فوق‌مورد بررسی قرار گرفته است. روندهای اصلی در حوزه بانک‌های ایران طی دو دهه اخیر و آینده تا سال ۲۰۳۰ مبتنی بر گزارش مؤسسه، ای‌وای (EY,2013) عبارتند از:

جدول ۱ - روندهای حاکم بر حوزه بانک‌ها و نهادهای مالی طی دو دهه اخیر و آینده

روند	مؤلفه‌های کلیدی	منابع
نیروهای صنعت بانکداری (Ban)		
دوره توسعه مالی نامتوازن	عدم تخصیص مناسب منابع مالی، نبود نهادهای مکمل توسعه مالی، عدم توسعه سایر بازارهای مالی.	پژوهشکده پولی و بانکی، ۱۳۹۵
افول مالی	تعیین دستوری نرخ‌های سود، تخصیص منابع و مدیریت بانک‌ها خارج از بدنه کارشناسی بانک.	کریمی راد و همکاران، ۱۳۹۵
تنگنای مالی	افزایش هزینه تأمین مالی و کاهش دسترسی به تسهیلات و به تبع آن تنگنای اعتباری و تولید.	مصاحبه با خبرگان
سلطه مالی و سرکوب مالی	بدهی دولت به بانک‌ها و به تبع آن بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی و رشد پایه پولی. سلطه مالی دولت از طریق دخالت دولت در تعیین نرخ‌های سود، تخصیص منابع و مدیریت بانک‌ها.	مصاحبه با خبرگان
مسئله جریان نقد	رکود و اثر آن بر تشدید انجماد دارایی و کاهش گردش جریان نقد.	ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۵
ضعف بانک مرکزی	ضعف در نظارت بانک مرکزی.	نیلی و همکاران، ۱۳۹۴
جنگ قیمتی	رقابت برای جذب سپرده از طریق افزایش نرخ سود سپرده در بانک‌های ایران.	نجفی و همکاران، ۱۳۹۵
کاهش سلامت بانکی	کاهش شاخص‌های سلامت مالی بانک‌های ایران شامل نسبت کفایت سرمایه، نسبت مطالبات غیرجاری و نسبت دارایی‌های غیرنقد و غیره.	مجاب، ۱۳۹۵

نیروهای سیاسی (Pol)		
EY,2013	رقابت نیروهای ملی‌گرایی و جهانی‌سازی در هر دو ابعاد سیاسی و اقتصادی و تأثیر بر ساختار مالکیت بانک، اتخاذ مشتریان فردی در قلب تصمیم‌سازی بانک، تصویر ساختاری قوی از قوانین و مقررات، الزامات تجاری و سیاسی، الزامات قانونی برای سازگاری در مورد بحران مالی و همچنین انعطاف‌پذیری برای برخورد با مقررات و قواعد محلی خاص.	ملی‌گرایی در برابر جهانی‌سازی
EY,2013	دولت به عنوان مالک تأثیرگذار و عامل اصلی بانک‌ها، چالش‌های جالب در مورد چگونگی مدیریت بانک‌ها برای منافع اجتماع و خزانه‌های ملی، اثرات عمیق مشارکت و حضور دولت بر ساختار، عملکرد، مدل‌های تجاری، سودآوری و حکمرانی نهادهای مالی.	سرمایه‌داری دولتی
مصاحبه با خبرگان و صورت‌های مالی بانکی	تشدید تحریم و اثر آن بر افزایش هزینه مبادلات مالی و رشد مطالبات غیرجاری و تضعیف صورت‌های مالی بانکی.	تحریم‌های مالی و بانکی
رشد یافته و خزانی، ۱۳۹۵	بی‌ثباتی سیاسی و اثر آن بر محیط کسب و کار و افزایش مطالعات معوق بخش دولتی و غیردولتی به نظام بانکی.	بی‌ثباتی سیاسی
نیروهای اجتماعی (So)		
Mossberger & Tolbert,2007, Schaffers,2011	شهروند دیجیتال، شهر هوشمند، اقتصاد نوآورانه، زیرساخت‌ها و امکانات شهری، حکومت و استفاده از اینترنت اشیا در نظام بانکی (IOT).	نفوذ اینترنت بین مردم
EY,2013	صندوق‌های بزرگ بازنشستگی و ثروت وسیع بخش خصوصی در آینده و جمعیت بدون بانک.	جمعیت‌شناسی
EY,2013	حضور در عرصه رقابتی بانکداری بین‌المللی بخصوص منطقه‌ای با تغییر رویکرد از سودمحوری به مشتری‌محوری.	ارتباط با مشتری خرد
نیروهای تکنولوژیکی (Tech)		
Capgemini, McKinsey & Company, Ernst & Young, Accenture	توجه به شرکت‌های فینتک، استفاده بانک‌ها از API‌های باز، افزایش سرمایه‌گذاری در سیستم‌های امنیتی سایبری، خدمات ابری عمومی، تأمین تجربه پیشرفته مشتری، بلاک‌چین، روباتیک فرایندها، اعتبارسنجی بیومتریک، هوش مصنوعی، پلت فرم، دیجیتال کردن فرایند و وام‌دهندگان جایگزین.	فناوری اطلاعات؛ بازارها و مدل‌های جدید
EY,2013	برای پروژه‌های بزرگ انرژی، کمک به دولت‌ها و شرکت‌های بین‌المللی جهت جمع‌آوری منابع، یک بازار در حال رشد است.	انرژی و رشد فناوری

نیروهای اقتصادی (Eco)		
اقتصاد دیجیتال	تحول دیجیتال و جهت‌دهی به تحول مشاغل و مدرن‌سازی اقتصاد، تأثیرات دیجیتالی شدن بر کسب‌وکارها و پول دیجیتال، دیجیتالی شدن همه چیز و بانکداری بلاک‌چین.	باخت و هیگز، ۲۰۱۷ به نقل از باقری و همکاران، ۱۳۹۷
جریان تجاری	ماهیت قوی تجارت درون‌منطقه‌ای به دلیل اطلاعات عالی بازار و روابط عمیق با مشتریان، ظرفیت بالایی در جهت ارتقای مزیت بانکداری سرمایه‌گذاری منطقه‌ای و رشد ابرقدرت‌های منطقه‌ای ایجاد می‌کند.	رشیدارده و خزائی، ۱۳۹۵
وضعیت نامناسب شاخص‌های اقتصادی	وضعیت نامناسب شاخص‌های اقتصادی بر وضعیت سودآوری و شاخص‌های عملکردی بانک‌ها تأثیر معکوس گذاشته است.	مصاحبه با خبرگان

پس از برگزاری پنل خبرگان موارد ذیل به عنوان پیشران‌های مشکلات و معضلات آینده نظام بانکی و مالی ایران شناسایی گردید:

- هزینه مبادلات و تأمین مالی ناشی از تحریم
- مشکلات فنی و تکنولوژیکی (فین تک، API باز، امنیت سایبری، خدمات ابری عمومی، بلاک چین، فرایندهای روباتیک، هوش مصنوعی، پلت فرم و...)
- عدم رعایت استانداردهای بین‌المللی
- عدم تنوع عملیات و ابزارهای تأمین مالی
- تأمین مالی بانک‌محور
- ضعف نظام بانکداری مجازی
- کاهش استقلال و اقتدار ساختاری مقام ناظر
- عملکرد شورای پول و اعتبار در تعیین نرخ‌های سود بانکی
- نبود نظام حل و فصل و فراهم‌سازی امکان انحلال بانک‌های ایران
- نبود الگوهای مختلف بانکداری در رابطه بانک‌ها و نهادهای مالی
- عدم رعایت حاکمیت شرکتی

در مرحله بعد پس از برگزاری دلفی بین متخصصان حاضر در پنل نظرسنجی از متخصصان امر در دو مرحله پی‌درپی، دو عدم قطعیت به‌طور مستقیم به عنوان مشکلات و معضلات بانک‌های ایران در آینده شناسایی شدند. این دو عدم قطعیت از نظر متخصصان، دو عامل اساسی در تغییر و تحولات وضعیت بانک‌ها و نهادهای مالی ایران در آینده هستند که تغییرات این عدم قطعیت‌ها می‌تواند وضعیت کم و کیف بانک‌های ایران را به‌شدت تحت تأثیر قرار دهد. به‌طور

کلی عدم قطعیت پیش‌روی بانک‌ها و نهادهای مالی ایران در آینده را می‌توان به دو دسته تقسیم‌بندی نمود که عبارتند از:

الف- محدودیت‌هایی که با تحریم‌ها ایجاد شده و نظام بانکی در تعامل با بانکداری بین‌المللی به علت این محدودیت‌ها، مبادلات و تراکنش‌های مالی را با هزینه بالاتری انجام می‌دهد. قطع همکاری بین‌المللی نظام بانکی مشکلاتی از جمله، عدم امکان افتتاح و نگهداری حساب‌های ارزی، وقفه در نقل و انتقالات ارزی واردات و صادرات کالا و خدمات، عدم امکان تبدیلات ارزی، خرید و فروش اوراق قرضه و سپرده‌گذاری نزد بانک‌های کارگزار را به دنبال دارد. عدم امکان استفاده از ارزهای جهان و متعاقب آن، نگهداری ذخایر ارزی به چند ارز در چند کشور محدود منجر به افزایش ریسک و هزینه‌های عملیاتی می‌گردد. همچنین شاهد معضلات مربوط به تخریب زیرساخت‌های مالی و بانکی کشور، مشکلات فناورانه ناشی از ضعف علمی و فنی نیروی انسانی و مشکلات فنی و نرم‌افزاری بانک‌ها و نهادهای مالی هستیم. برداشتن تحریم‌ها در رفع محدودیت‌ها مؤثر بوده و با حضور نظام بانکداری در فضای بین‌المللی، اجبار و بستر مناسب جهت رفع این مسائل در میان مدت تا بلندمدت بوجود می‌آید.

ب- دسته دوم از معضلات نظام بانکی که از اهمیت بیشتری برخوردار است، مربوط به مشکلات ساختاری بانک‌ها و بانک مرکزی است که قبل از تحریم‌ها هم وجود داشته و ربطی به تحریم‌ها ندارند؛ شامل مشکلات داخلی، ساختار معیوب و شکننده نظام بانکی و رابطه بین دولت، نظام بانکی و بانک مرکزی و مشکلات بین‌المللی است. اهم این دسته از مشکلات عبارتند از:^۲

۱. صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی در برنامه سالیانه «رعایت استانداردها و کدها» (ROSCs) وضعیت بانک‌های ایران را در پنج دسته استاندارد اصلی با عناوین ایزوهای بانکی (ISO)، استانداردهای بازل (Basel)، استاندارد گزارشگری مالی (IFRS)، استاندارد ارزیابی بخش مالی (FSAP) و توصیه‌های مبارزه با پول‌شویی (AML) بررسی کرده است. این گزارش‌ها نشان می‌دهد جز در ایزوهای بانکی، با وجود نقص‌های بسیار در این بخش، وضعیت ایران در سایر استانداردها مناسب نیست. بنابراین جهت حضور در فضای بانکداری بین‌الملل و جذب سرمایه‌گذاری خارجی رعایت ۵ استاندارد فوق الزامی به نظر می‌رسد (فرهمند معین، ۱۳۹۷، ۲). در نظام بانکی ضعف جدی در اجرای IFRS وجود دارد، تهیه صورت‌های مالی نظام بانکی بر اساس استانداردهای سازمان حسابرسی در تطابق با استانداردهای بین‌المللی با هدف افزایش شفافیت صورت‌های مالی نیست.

۲- لازم به ذکر است تمامی ۹ مورد مشکلات ساختاری نظام بانکی در پل خبرگان مطرح و بحث شده است ولی در توضیحات و تأیید برخی از این مشکلات به صورت تفصیلی‌تر و کامل‌تر، از منابع پژوهشی دیگر استفاده گردیده است.
3 - Reports on the Observance of Standards and Codes

۲. تنوع عملیات و ابزارهای تأمین مالی بانک‌ها و نهادهای مالی به اندازه موردنیاز نیست و این ابزارها باید حداقل در کوتاه‌مدت نیاز بانک‌های خارجی - حداقل در سطح منطقه - را در دوره پس از تحریم برآورده نمایند. در اصل «ضعف ابزارها، قوانین، مقررات و غیره مطابق با استانداردهای روز، جدی به نظر می‌رسد».

۳. تأمین مالی در کشور بانک‌محور بوده و نظام مالی از عمق کافی برخوردار نیست. این برخلاف بندهای ۵ و ۶ سیاست‌های کلی برنامه ششم مبنی بر گسترش و تعمیق نظام جامع تأمین مالی و ابزارهای آن (بازار پول، بازار سرمایه و بیمه‌ها) و افزایش سهم مؤثر بازار سرمایه در جهت توسعه سرمایه‌گذاری و تأمین مالی فعالیت‌های خرد و متوسط به‌وسیله نظام بانکی است.

۴. بانکداری مجازی در نظام بانکی ایران توسعه نیافته است و در بانک‌ها تعدد شعب وجود دارد. بنابراین هزینه‌های جاری ناشی از خرید یا اجاره محل ارائه خدمات بانکی و کارکنان آن به شدت افزایش یافته و حتی در برخی موارد سبب زیان‌ده بودن بانک‌ها شده است.

۵. در بعد ساختاری و سازمانی، استقلال نسبی میان مقام ناظر و شبکه بانکی وجود دارد، اما عدم شفافیت نهادهای تأثیرگذار در تصمیمات پولی و بانکی، از جمله هیئت انتظامی بانک‌ها و نیز کمیسیون‌های تخصصی بانک مرکزی، تا حدودی موجب کاهش استقلال ساختاری مقام ناظر (بانک مرکزی) شده است. در بعد مالی، بررسی قوانین مربوط به حقوق و مزایای ارکان بانک مرکزی، به ظاهر نشان‌دهنده استقلال مالی مقام ناظر است اما دقت در صورت سود و زیان بانک مرکزی و روش بودجه‌ریزی آن، حاکی از انتفاع بالقوه بانک مرکزی از تخلفات شبکه بانکی است، که می‌تواند استقلال مالی مقام ناظر را مختل نماید. همچنین رابطه مالی غیرمستقیم میان بانک مرکزی و بانک‌ها، که به‌واسطه شرکت‌های وابسته به بانک مرکزی و شبکه بانکی ایجاد می‌شود، نوعی هم‌سویی منافع مالی بین نهاد ناظر و نهادهای تحت نظارت را نشان می‌دهد. در بعد نیروی انسانی، بررسی‌ها حاکی از وضعیت نامناسب استقلال مقام ناظر است. ارتباط نیروی انسانی شبکه بانکی با مقام ناظر، در چهار گروه مورد بررسی قرار گرفته است: ارتباط رسمی حین خدمت، ارتباط غیررسمی حین خدمت، انتقال از بانک مرکزی به شبکه بانکی پس از بازنشستگی، انتقال از بخش خصوصی به بانک مرکزی. در حال حاضر تنها روابط از نوع اول مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته و ضوابط مشخصی برای روابط نوع دوم تا چهارم، میان نیروی انسانی بانک مرکزی و شبکه بانکی وجود ندارد (پرهیزکاری و روحانی، ۱۳۹۴، ۳). کاهش استقلال و اقتدار بانک مرکزی سبب بی‌ثباتی و افزایش فساد در بازار پولی و بانکی می‌گردد که قطعاً به دلیل سهم قابل‌توجه نظام بانکی در این بازار، تحت تأثیر مضرات آن قرار خواهند گرفت.

۶. نرخ‌های سود بانکی برخی از سال‌ها بدون توجه کافی به شرایط اقتصادی به صورت دستوری تعیین شده‌اند. از دیگر نقاط ضعف و آسیب بسته‌های پولی در زمینه نرخ‌های سود بانکی این است که این نرخ‌ها برای یک دوره یک‌ساله تعیین می‌شوند (حیدری، ۱۳۹۵، ۲). با توجه به تکیه بانک‌ها بر سود تسهیلات اعطائی و سپرده‌گذاری و سرمایه‌گذاری در سایر بانک‌ها، تعیین دستوری نرخ سود، فعالیت و سودآوری بانک‌ها را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۷. تلقی نامطلوب از راه‌اندازی نظام انحلال بانک‌ها و نهادهای مالی متوقف در نظام پولی و مالی ایران: در حقیقت وجود چنین امکاناتی نشانه‌ای از یک نظام سالم و پویای پولی است. قوانین و مقررات ناظر بر ورشکستگی بانکی ایران در چارچوب قوانین و مقررات قضایی است و مشتمل بر قوانین و مقررات حاکم بر نظام پولی و بانکی نیستند (یوسفی دیندارلو، ۱۳۹۴، ۲). این مورد به دلیل هزینه‌بری بالای بانک‌ها (بخصوص هزینه‌های ثابت) و عدم کارایی و بهره‌وری و اتکای شدید آن‌ها به بانک مرکزی و در نتیجه ناکارآمدی و زیان‌ده بودن عمده بانک‌ها به صورت جدی مطرح است.

۸. نبود الگوهای مختلف بانکداری در رابطه بانک‌ها و نهادهای مالی و بنگاه: بانکداری در ایران عمدتاً بر اساس الگوی بانکداری «تجاری» شکل گرفته، حال آنکه طیفی از انواع بانک‌ها برای شکل‌دهی اشکال مختلف رابطه بانک و بنگاه وجود دارند. خلأ ایجاد و توسعه بانکداری منطقه‌ای، بانکداری شرکتی، بانکداری توسعه‌ای، بانکداری سرمایه‌گذاری و غیره موجب شده الزامات و بسترهای رابطه مناسب بانک و بنگاه بر اساس نیازها و حوزه‌های مختلف فعالیت بنگاه‌ها فراهم نگردد (شهبازی غیائی، ۱۳۹۵، ۴). بانک‌های ایران فاقد طیف وسیعی از انواع بانکداری نوین و پیشرفته جهت درآمدزایی و سودآوری می‌باشند و ابزارها و طیف‌های تأمین مالی در بانک‌ها فاقد گستردگی لازم است.

۹. اغلب اختلال‌ها و چالش‌های موجود در نظام بانکی از جمله عدم شفافیت، کارایی پایین بانک‌ها، تخصیص غیرکارای منابع، نبود مدیریت ریسک کارآمد، انتصابات غیرتخصصی مدیران، عدم تأمین حقوق سپرده‌گذاران و سایر ذی‌نفعان برآمده از فقدان طراحی و اجرای نظام حاکمیت شرکتی مناسب در این بانک‌ها است. حاکمیت شرکتی، مجموعه‌ای از ساختارها، فرایندها و رویه‌های ناظر بر مدیران و منابع انسانی است که مبتنی بر اصول شفافیت، افشا و کنترل تضاد منافع، به دنبال تأمین حقوق کلیه ذی‌نفعان و حفظ ثبات و سلامت شبکه بانکی است (شهبازی و ترابی‌فر، ۱۳۹۵، ۲).

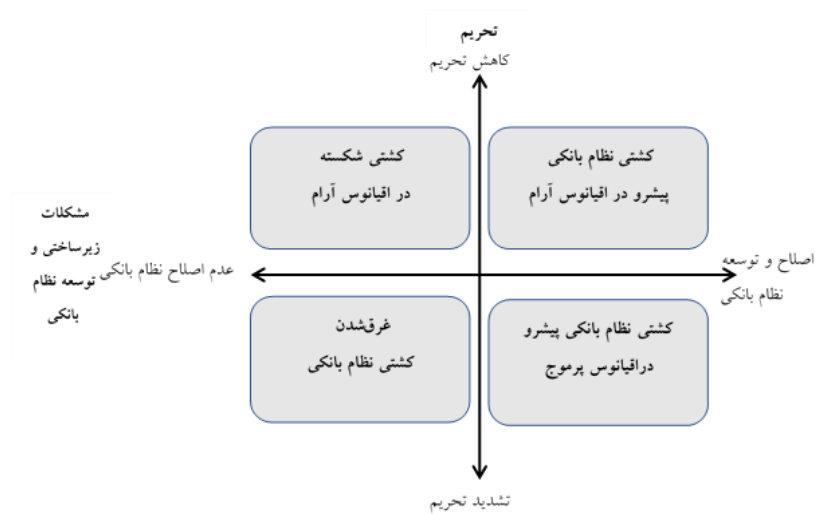
۱۰. بانکداری نوین در سطح جهانی به سمت استفاده از تکنولوژی و فناوری نوین و پیشرو حرکت نموده است و استفاده از شرکت‌های فین‌تک به عنوان شریک و نه رقیب بانک‌ها،

استفاده بانک‌ها از API‌های باز، افزایش سرمایه‌گذاری در سیستم‌های امنیتی سایبری، استفاده از خدمات ابری عمومی، تأمین تجربه پیشرفته مشتری، بلاک‌چین، رباتیک فرایندها، اعتبارسنجی بیومتریک، هوش مصنوعی، پلتفرم، دیجیتال‌کردن فرایند و وام‌دهندگان جایگزین در سیستم بانکداری جهانی به شدت مطرح و جدی شده و مورد استفاده قرار می‌گیرد ولی در ایران از لحاظ تکنولوژیکی و فنی مشکلات اساسی و جدی در نظام بانکی وجود دارد و نظام بانکی ایران از لحاظ پیشرفت فنی و تکنولوژیکی از سیستم بانکداری جهانی و حتی منطقه‌ای عقب مانده است.

شکل ۳ - محورهای عدم قطعیت عوامل تعیین‌شده وضعیت بانک‌های ایران در آینده.

به این ترتیب، بنا بر نظر خبرگان، محورهای عدم قطعیت «تحریم» و «مشکلات زیرساختی» برای هر یک از عدم قطعیت‌های ذکر شده، ماتریس سناریو را به ترتیب شکل ۴ تشکیل می‌دهد.

شکل ۴ - ماتریس سناریو

تدوین سناریو

حائز اهمیت است با توجه به وضعیت سیاسی حاکم در سطح منطقه و بین‌المللی (بخصوص رویکرد سیاسی آمریکا و اتحادیه اروپایی) و فرض بر ادامه و حفظ این رویکرد و ماهیت و کلیت تحریم‌های موجود (بخصوص تحریم‌های مالی) و از سوی دیگر، وضعیت فعلی بانک‌های ایران، افق سناریوها در این تحقیق ۱۰ سال در نظر گرفته شده است. در ادامه چهار سناریویی که از حالات متفاوت ترکیب دو عدم قطعیت استخراج شده است، نگارش می‌شود:

سناریوی نخست: اقیانوس آرام و کشتی نظام بانکی پیشرو در آن در حال حرکت است.

کاهش تحریم و اصلاح و توسعه نظام بانکی

در این سناریو خوش‌بینانه‌ترین حالت اتفاق می‌افتد و دو عدم قطعیت به‌عنوان اهم مشکلات بانک‌های ایران کاهش می‌یابند و با ترکیب دو عدم قطعیت، کاهش تحریم و اصلاح و توسعه نظام بانکی رخ می‌دهد. بنابراین بحران بانک‌های ایران رفع می‌شود و کشتی، مستحکم و پیشرفته توأم با تکنولوژی نوین بانک‌های ایران در اقیانوس آرامی به حرکت رو به جلوی خود ادامه می‌دهد و به ساحل رشد و پیشرفت می‌رسد، دشمن تحریم عقب‌نشینی کرده و به تبع آن بانک‌های ایران با هزینه کمتری به مبادلات مالی خود در عرصه بانکداری بین‌المللی پرداخته و از سوی دیگر، مجموعه نظام بانکی و بانک‌های ایران به فکر اصلاحات ساختاری خود افتاده و

دورنمای رشد و پیشرفت خود را در این مسئله می‌بینند. این بانک‌ها استانداردهای بین‌المللی حوزه نظام بانکی، بخصوص استانداردهای گزارشگری مالی (IFRS) را اجرا می‌نمایند که سبب می‌شود شفافیت بانک‌های ایران ارتقاء، فساد کاهش و کارایی در کارکرد و صورت‌های مالی این بانک‌ها افزایش یابد. همچنین بانک‌های ایران استانداردهای بازل را رعایت کرده و به تبع آن به نسبت کفایت سرمایه، کارایی خود را افزایش و منابع خود را به صورت کارا تخصیص داده و مدیریت ریسک، کارآمد و مدیران بانک‌های ایران به صورت تخصصی انتخاب می‌شوند. در این سناریو، اصلاحات ساختاری اجازه نمی‌دهد بانک‌های ضعیف و ناکارآمد در این کشتی باقی بمانند و از نظام بانکی بیرون می‌روند، بانک مرکزی به عنوان ناخدای کشتی، تحت اختیارات و اقتدار خود زمینه خروج یا ادغام آن‌ها را فراهم می‌کند. بانک‌های ایران با توسعه بانکداری مجازی، هزینه‌های اضافی خود را به دلیل کاهش شعب تقلیل داده و به تبع آن کارایی خود را افزایش می‌دهند و از همه مهم‌تر بانک مرکزی و مقام ناظر با اقتدار و استقلال، زمینه ثبات و توسعه نظام بانکی را فراهم می‌نماید. کشتی نظام بانکی مجهز به تکنولوژی نوین و پیشرفته شده و تحول دیجیتال و جهت‌دهی به تحول مشاغل و مدرن‌سازی اقتصاد انجام می‌گیرد، تأثیرات دیجیتالی شدن بر کسب‌وکارها نمایان است و پول دیجیتال، دیجیتالی شدن همه‌چیز و بانکداری بلاک‌چین رخ می‌دهد. فرایندهای بانکداری دیجیتال شده و شهر هوشمند شکل می‌گیرد و ساختاری قوی از قوانین و مقررات، الزامات تجاری و سیاسی در نظام بانکداری وجود دارد و بانکداری سرمایه‌گذاری منطقه‌ای رونق گرفته و ابرقدرت‌های منطقه‌ای ظهور پیدا می‌کنند که در این سناریو نظام بانکی ایران به عنوان ابرقدرت بانکداری منطقه مطرح است. بانک‌های ایران در شرایطی که در دسرها دشمن تحریم کاهش یافته، ابزارهای مالی خود را تنوع بخشیده و درآمدزایی خود را بخصوص در فضای بین‌المللی رشد می‌دهند و بنابراین بسترها و امکانات لازم برای حضور این بانک‌ها در فضای بانکداری بین‌المللی بخصوص منطقه‌ای ایجاد می‌شود بنابراین کشتی بانک‌های ایران با اصلاحات ساختاری به ساحل سعادت و توسعه‌یافتگی با سرعت بیشتری گام بر می‌برد. با عقب‌نشینی دشمن تحریم، دولت‌ها می‌توانند از منابع مالی خارجی استفاده نمایند بنابراین دولت کمتر دست در جیب بانک مرکزی و نظام بانکی می‌کند و بدهی خود را به بانک مرکزی و نظام بانکی کاهش می‌دهد. طی دوره ۹۲-۸۹ بیشترین رشد بدهی دولت به سیستم بانکی مربوط به سال ۱۳۹۱ (سال تشدید تحریم مالی) و برابر ۴۳ درصد بوده است^۴ و دولت سهم بیشتری در مقایسه با شرکت‌های دولتی در بدهی به نظام بانکی دارد. با کاستن تحریم‌ها و عقب‌نشینی دشمن تحریم، دولت متمول شده و رشد خالص بدهی خود به سیستم بانکی را کاهش می‌دهد که این عمل وضعیت ترازنامه‌ای بانک‌ها را بهبود می‌بخشد و به دلیل

۴ - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزیده آمارهای اقتصادی، بخش پولی و بانکی.

اقتصاد دیجیتال رونق گرفته و نظام بانکی توسعه یافته، بانک‌های ایران پولدارتر شده و می‌توانند رشد و توسعه یابند. بانک‌های ایران خدمات بانکی را بخصوص در منطقه خاورمیانه ارائه داده و از این طریق کارمزد أخذ می‌کنند که درآمدزایی خود را بهبود بخشیده. همچنین منابع مسدود بانک‌های ایران با فروکش نمودن تحریم آزاد می‌شود. در این سناریو شاخص‌های عملکردی بانک اعم از نسبت کفایت سرمایه، نسبت سودآوری، نسبت نقدینگی، نسبت کارایی، نسبت مطالبات غیرجاری، نسبت اهرمی و نسبت دارایی‌های ثابت بهبود می‌یابد.

سناریوی دوم: اقیانوس پرموج و کشتی نظام بانکی پیشرو در آن در حال حرکت است.

تشدید تحریم و اصلاح و توسعه نظام بانکی: موانع نظام بانکی (چالش و بحران نیست)

در این سناریو که تأکید بند ۹ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی نیز بر آن است، بر اصلاح و تقویت همه‌جانبه نظام مالی کشور با هدف پاسخ‌گویی به نیازهای اقتصاد ملی، ایجاد ثبات در اقتصاد ملی و پیشگامی در تقویت بخش واقعی اشاره می‌شود. کشتی بانک‌های ایران در اقیانوس پرموج حرکت می‌نماید که در اینجا هنر ناخدای کشتی، رفتار مسافری کشتی و خود ویژگی‌های کشتی مهم‌تر به نظر می‌رسد. دشمن تحریم اقیانوس را پرموج کرده ولی در این اقیانوس بی‌کران و موج، کشتی بانک‌های ایران به مسیر خود ادامه می‌دهد. تفاوت این سناریو با سناریوی اول آن است که در حالی که مشقت‌های راه در این سناریو بیش از سناریوی اول بوده و تهاجم دشمن مشکل‌ساز شده است، هزینه مبادلات مالی نظام بانکی و بانک‌های ایران بالا می‌رود ولی بانک‌های ایران با اصلاح و توسعه خود در این نبرد پیروز می‌شوند. به عبارت دیگر، این بانک‌ها استانداردهای بین‌المللی را رعایت می‌نمایند که شفافیت و کارایی در بانک‌های ایران افزایش یافته و تخصیص منابع و مدیریت ریسک، کارآمد می‌شود. همچنین بانک‌های ایران با تقویت و توسعه ابزارهای تأمین مالی، رعایت حاکمیت شرکتی، توسعه بانکداری مجازی و کاهش هزینه‌های جاری از بحران عبور می‌نمایند. شهر هوشمند و اقتصاد دیجیتال شکل گرفته و کارایی و بهره‌وری در نظام بانکی افزایش و هزینه خدمات بانکی کاهش می‌یابد. در این سناریو، بانک‌ها از لحاظ فناوری به‌شدت توانمند می‌شوند تا در خدمت مشتریان شرکتی باشند و به آن‌ها در رسیدن به نتایج بهتر تجاری به‌دلیل توانایی بانک‌ها در تحصیل و دستیابی به داده‌ها از زنجیره ارزش مشتریان کسب‌وکار، از توزیع‌کنندگان تا خرده‌فروشان کمک کنند. با توسعه مدل‌های کسب‌وکار پلتفرم محور، بهره‌برداری از تکنولوژی‌های جدید و به‌کارگیری استراتژی‌های مبتنی بر آن‌ها به حداکثر می‌رسد. پلتفرم‌ها مانند چسب، سازمان‌های مختلف را در اقتصاد دیجیتال به

یکدیگر متصل می‌کنند. بانک‌ها در تلاشند با دیجیتال‌سازی فرایندها از ابتدا تا انتها، دریافت سرویس‌های بانکی برای مشتریان را راحت‌تر کنند. بانک‌ها با حرکت به سمت بانکداری دیجیتال، نیاز کمتری به شعب بانک خواهند داشت. بلوغ دیجیتال بالاتر برای موفقیت در آینده حیاتی است و بانک‌ها باید توجه بیشتری به زیرساخت و اتوماسیون فرایندهایشان داشته باشند. با این وجود تحریم، آثار خود را در افزایش هزینه مبادلات و تأمین مالی بانک‌های ایران می‌گذارد. البته اصلاح ساختاری بانک‌های ایران به داد این بانک‌ها رسیده و بر مشکلات افزایش هزینه‌های مبادلات و تأمین مالی از خارج غلبه می‌کنند ولی بالاخره دشمن تحریم زهر خود را می‌ریزد و بانک‌های ایران امکان استفاده از منابع بانک‌ها و مؤسسات اعتباری بین‌المللی را ندارند و همچنین این بانک‌ها با افزایش تقاضای داخلی تسهیلات به دلیل عدم امکان استفاده از تسهیلات بین‌المللی و خارجی مواجه هستند و در این شرایط بانک‌های ایران به بانک مرکزی و سایر بانک‌ها بدهکارتر شده ولی با تولید پادزهر اصلاح ساختاری بانک‌های ایران، این بدهی‌ها کنترل و مدیریت می‌گردد. در این سناریو شاخص‌های عملکردی بانک اعم از نسبت کفایت سرمایه، نسبت سودآوری، نسبت نقدینگی، نسبت کارایی، نسبت مطالبات غیرجاری، نسبت اهرمی و نسبت دارایی‌های ثابت، بهبود نسبی می‌یابد.

سناریوی سوم: غرق شدن کشتی نظام بانکی.

تشدید تحریم و عدم اصلاح نظام بانکی: بحران بانکی

این سناریو بدترین حالت برای بانک‌های ایران است و هر دو عدم قطعیت؛ تشدید تحریم و عدم اصلاح نظام بانکی با هم رخ می‌دهند و کشتی بانک‌های ایران در اقیانوس موج غرق می‌شود زیرا ناخدای کشتی کاربرد نیست و مسافری نیز بر رفتار خود در این شرایط آگاهی ندارند و کشتی فرسوده بوده و استحکام لازم را نداشته و در نهایت کشتی به همراه مسافری غرق می‌شود و کشتی هیچ‌گاه به ساحل نخواهد رسید. به عبارت دیگر، در اثر عدم قطعیت اول و تشدید تحریم و هجوم سنگین دشمن تحریم، هزینه مبادلات و تأمین مالی برای بانک‌ها و نهادهای مالی ایران در خارج از پهنه سرزمین افزایش می‌یابد و از سوی دیگر، در اثر عدم قطعیت دوم، بانک‌ها به دلیل مشکلات متعدد از اصلاحات ساختاری فرار کرده و ناخدای کشتی (مقام ناظر و بانک مرکزی) توان و انگیزه لازم را برای برخورد با مشکلات درون کشتی ندارد و اقداماتی مناسب برای رفع مشکلات زیرساختی بانک‌های ایران به عمل نمی‌آید. همانگونه که در سناریوی اول اشاره شد؛ بیشترین رشد بدهی دولت به سیستم بانکی در سال‌های تشدید تحریم‌های مالی بوده است. بنابراین در این سناریو نیز دولت فقیرتر و نادار شده و دست در جیب نظام بانکی می‌کند بنابراین رشد بدهی دولت به سیستم بانکی و بانک مرکزی پس از هجوم دشمن تحریم افزایش

می‌یابد. بنابراین در اثر رشد بدهی دولت به بانک‌ها، بحرانی شدن وضعیت نقدینگی بانک‌ها در اثر رکود، انجماد دارایی‌ها و محدودیت در برداشت از بانک مرکزی به دلیل تبعات حاکم بر اقتصاد، سودآوری بانک‌های ایران در میان مدت یا بلندمدت تحت الشعاع قرار می‌گیرد و اکثریت بانک‌ها با بحران ورشکستگی مواجه می‌شوند. در سال ۱۳۹۱ (سال اوج تحریم مالی)، رشد بدهی شرکت‌های دولتی به سیستم بانکی برابر ۴۱ درصد بوده است که در مقایسه با رشد این بدهی در سال ۹۲ (۵ درصد) رقم بزرگی است.^۵ شرکت‌های دولتی به دلیل رانت، دست در بانک‌های دولتی کرده و بخش خصوصی برای اینکه از قافله عقب نماند و به دلیل اینکه نفوذی در بانک‌های دولتی ندارد به ناچار به بانک‌های غیردولتی پناه می‌برد و چون شرایط اقتصادی خوب نیست، توان پرداخت پول‌های قرض‌گرفته از بانک‌های ایران را ندارد و روز به روز بدهکارتر می‌شود. با اینکه هجوم بخش خصوصی و دولتی برای اخذ اعتبار به بانک‌های ایران شدت می‌گیرد ولی این بانک‌ها حال و روز خوشی ندارند که به این تقاضا پاسخ دهند. زیرا بانک‌ها با مشکلات ساختاری عدم تعمیق بازار سرمایه، عدم تنوع ابزارهای تأمین مالی و عدم رعایت قواعد حاکمیت شرکتی و غیره روبرو هستند. محدودیت منابع موجود و افزایش تقاضا برای منابع بانک‌های ایران، سبب افزایش بدهی نظام بانکی به بانک مرکزی می‌گردد و خلق پول، نقدینگی و تورم، در نهایت فشار مضاعف به سیستم بانکی، وخیم‌تر شدن وضعیت بانک‌ها و بانک‌های ایران و غرق شدن کشتی بانک‌های ایران را به همراه دارد. در این سناریو شاخص‌های عملکردی بانک اعم از نسبت کفایت سرمایه، نسبت سودآوری، نسبت نقدینگی، نسبت کارایی، نسبت مطالبات غیرجاری، نسبت اهرمی و نسبت دارایی‌های ثابت به شدت وخیم شده و به حد مقدار بحرانی می‌رسد.

سناریوی چهارم: کشتی نظام بانکی شکسته ولی اقیانوس آرام است.

کاهش تحریم و عدم اصلاح نظام بانکی: تعویق بحران

در این سناریو عدم قطعیت‌های کاهش تحریم و عدم اصلاح نظام بانکی با هم رخ می‌دهد. در عدم قطعیت اول؛ تحریم کاهش می‌یابد و در اثر آن، هزینه مبادلات و تأمین مالی کاهش یافته و در عدم قطعیت دوم؛ اصلاح نظام بانکی و بانک مرکزی ایران صورت نمی‌گیرد و مشکلات ساختاری پابرجاست یا اینکه در حال افزایش است. بنابراین کاهش تحریم، بحران بانک‌های ایران را رفع ننموده و فقط این بحران را به تعویق می‌اندازد. در این سناریو کشتی نظام بانکی فرسوده و ناکارا شده و با اینکه اقیانوس آرام است و دشمن تحریم عقب‌نشینی کرده ولی آنقدر

۵ - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزیده آمارهای اقتصادی، بخش پولی و بانکی.

وضع کشتی، مسافران و ناخدای آن بد است که امیدی به این کشتی نیست که به ساحل نجات برسد و در سراب گیر کرده و در نهایت غرق خواهد شد. با این وجود اقیانوس آرام اندکی این غرق شدن را به تعویق می‌اندازد ولی نمی‌تواند جلوی غرق شدن کشتی و مسافران آن را بگیرد. در این سناریو، بانک‌های ایران پا را فراتر از این سرزمین گذاشته و در تعامل و ارائه خدمات با نظام مالی بین‌المللی بخصوص در سطح منطقه‌ای وارد می‌شوند که منجر به افزایش درآمد این بانک‌ها می‌شود. بر اساس آمار بانک مرکزی، طی سالهای ۹۰-۱۳۸۰ حدود ۶۷ میلیارد دلار منابع مالی خارجی (فاینانس) توسط بانک‌های داخلی جذب و به اقتصاد داخلی تزریق شده بود که در شرایط تشدید تحریم به ۵ میلیارد دلار کاهش یافته است. بنابراین در این سناریو، بانک‌ها به دلیل مشکلات ساختاری اقتصاد و نظام بانکی در پهنه این سرزمین، برای رشد درآمدزایی خود به بانک‌های منطقه‌ای رجوع کرده و دست در جیب آن‌ها می‌کنند. سطح تأمین مالی خارجی بانک‌های ایران بخصوص در سطح منطقه افزایش و هزینه‌های تأمین مالی این بانک‌ها از خارج کاهش می‌یابد. در این شرایط که تحریم فروکاسته است، دولت اندکی متمول و نسبت به گذشته ثروتمندتر شده و دست در جیب بانک‌ها و بانک مرکزی نمی‌کند همچنین دولت از منابع نهادهای و مؤسسات مالی و بانک‌های بین‌المللی استفاده می‌کند. البته لازم به ذکر است استفاده از منابع مؤسسات مالی و بانک‌های بین‌المللی منوط به اصلاح فضای کسب و کار و اطمینان از بازدهی طرح اقتصادی و توجیه آن است ولی با توجه به رشد اقتصادی و رونق نسبی ایجاد شده می‌توان از منابع این مؤسسات تا اندازه‌ای استفاده کرد. بنابراین توان مالی دولت افزایش یافته و دولت پولدار از بانک‌های ایران قرض نمی‌کند و بدهی دولت به نظام بانکی کاهش و ترازنامه بانک‌ها بهبود می‌یابد و همچنین دولتی که تا اندازه‌ای غنی شده می‌تواند دست بانک‌های ضعیف ایران را بگیرد. از سوی دیگر، بانک‌های ایران تنبل بوده و یا به دلیل منافع شخصی ذینفعان، انگیزه لازم را برای اصلاح ساختاری خود نمی‌بینند یا حتی در برابر آن مقاومت می‌کنند بنابراین حساب‌های بانک‌ها غیرشفاف، کارایی بسیار پایین و هزینه‌ها بسیار بالا است. به دلیل عدم اصلاح نظام بانکی و بانک‌های ایران، این بانک‌ها استانداردهای بین‌المللی بخصوص استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی و استانداردهای بازل را رعایت نمی‌کنند که باعث کاهش شفافیت، افزایش فساد و کاهش کارایی در بانک‌های ایران می‌شود. همچنین کاهش کفایت سرمایه، تخصیص ناکارای منابع بر اساس روابط نه براساس ضوابط و انتصابات غیرتخصصی در بین مدیران بانک‌های ایران به مشکلات این بانک‌ها اضافه می‌کند. بانک‌ها همچنان به افزایش شعب خود روی آورده و وقتی به بانکداری مجازی نمی‌نهند. تعدد شعب بانک‌های ایران سبب افزایش هزینه‌های جاری آن‌ها شده و سودآوری و ترازنامه آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و با اینکه ترازنامه و صورت‌های مالی عمده بانک‌های ایران از وضعیت مناسبی برخوردار نیست، زور مقام

ناظر به بانک‌های تنبل و ضعیف ایران نمی‌رسد و امکان انحلال و ادغام بانک‌های ضعیف و ناکارآمد ایران وجود ندارد پس به بحران بیشتر این بانک‌ها دامن می‌زند. دست بانک‌های ایران از ابزارهای متنوع تأمین مالی خالی است و بانک‌های خارجی، بانک‌های ایران را تحویل نمی‌گیرند و حضور این بانک‌ها در فضای بانکداری بین‌المللی بخصوص در منطقه با مشکل اساسی مواجه می‌شود. علاوه بر این نظام بانکی ایران از تکنولوژی نوین و روز دنیا عقب مانده و تکنولوژی مورد استفاده در نظام بانکی، قدیمی و از کارافتاده است. در این سناریو شاخص‌های عملکردی بانک اعم از نسبت کفایت سرمایه، نسبت سودآوری، نسبت نقدینگی، نسبت کارایی، نسبت مطالبات غیرجاری، نسبت اهرمی و نسبت دارایی‌های ثابت به تدریج وخیم شده و به مقدار بحرانی خود نزدیک می‌شود.

مقایسه شرایط و ویژگی‌های شاخص‌ها در سناریوهای مختلف

شرایط و ویژگی‌های شاخص‌ها در چهار سناریوی بالا به طور خلاصه در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲ - شرایط و ویژگی‌های هر شاخص مربوط به نظام بانکی در چهار سناریو

شاخص‌ها در سناریوها	سناریو ۱	سناریو ۲	سناریو ۳	سناریو ۴
هزینه مبادلات مالی	کاهش	افزایش	افزایش	کاهش
مشکلات تکنولوژیکی و فنی نوین	کاهش	کاهش	افزایش	افزایش
رعایت استانداردهای بین‌المللی	افزایش	افزایش	کاهش	کاهش
انحلال بانک‌های ضعیف و ناکارآمد	انجام می‌گیرد	انجام می‌گیرد	انجام نمی‌گیرد	انجام نمی‌گیرد
توسعه بانکداری مجازی	افزایش	افزایش	کاهش	کاهش
اقتدار و استقلال بانک مرکزی	افزایش	انجام می‌گیرد	انجام نمی‌گیرد	انجام نمی‌گیرد
تنوع و توسعه ابزارهای مالی	افزایش	افزایش	کاهش	کاهش
تأمین مالی خارجی	افزایش	کاهش	کاهش	کاهش
شاخص‌های عملکردی بانک	بهبود	بهبودی نسبی	به شدت وخیم‌تر می‌شود (بحران).	به تدریج وخیم‌تر می‌شود (به بحران نزدیک‌تر می‌شود).

با توجه به وضعیت حاکم بر سیاستگذاری کشور در عرصه مالی و بانکی، تمایل مجموعه سیاستگذاران و تصمیم‌گیران به اجرای کنوانسیون بین‌المللی مقابله با تأمین مالی تروریسم (CFT)، کارگروه اقدام مالی (FATF) و ایجاد کانال مالی ویژه با اتحادیه اروپایی موسوم به SPV برای انتقال منابع مالی ناشی از تجارت به ایران و تلاش و همت موجود برای رفع موانع تحریمی

حضور نظام بانکی ایران در عرصه بین‌المللی، امکان کاهش تحریم در آینده نزدیک وجود دارد ولی به دلیل مشکلات ساختاری فراوان در مجموعه نظام بانکی و نبود برنامه‌ای هدفمند و اقدامی جدی برای حل این مشکلات حداقل در کوتاه‌مدت، مشکلات اصلی نظام بانکی پابرجا خواهد بود و این بانک‌ها به تدریج به سمت بحران بانکی حرکت خواهند نمود. بنابراین تحقق سناریوی چهارم در آینده‌ای نزدیک محتمل است.

طراحی مدل مفهومی برای بهبود وضعیت نظام بانکی ایران در آینده

همانگونه که در این مطالعه بررسی و مشخص گردید، برخلاف ذهنیت مردم و برخی نخبگان کشور، بخش قابل توجهی از مشکلات نظام بانکی ایران بخصوص بانک‌های ایران، ناشی از علل غیرتحریمی است. در طول دوره تحریم‌های سخت، روابط بانک‌های ایران با شرکای خود در سایر کشورها قطع شد و هزینه مبادلات مالی افزایش یافت و مشکلات فنی و تکنولوژیکی پابرجا یا تشدید شد، ولی مشکلات ساختاری از جمله عدم اجرای استانداردهای بازل، قوانین سختگیرانه‌تر در حوزه پول‌شویی و تأمین مالی تروریسم، حاکمیت شرکتی، بانکداری مجازی و غیره سبب شد بانک‌های ایران بیش از پیش از استانداردهای روز دنیا عقب بیافتند و حتی با وجود کاهش تحریم، تغییرات قابل توجه و اساسی در بهبود وضعیت ترازنامه و مالی بانک‌های ایران ایجاد نشود. در نتیجه با توجه به نتایج بخش‌های قبلی این تحقیق، مدلی برای بهبود وضعیت بانک‌های ایران در آینده طراحی گردید. با توجه به شکل ۵، در حالت کلی بانک‌های ایران در دوره آینده با دو مشکل اصلی هزینه مبادلات و تأمین مالی و مشکلات ساختاری مواجه هستند که دو مشکل هزینه مبادلات و تأمین مالی در حالت کاهش تحریم در کوتاه‌مدت و یا با وقفه قابل حل هستند ولی مشکلات ساختاری حتی با رفع تحریم، حل شدنی نیست و کماکان به قوت خود باقی خواهد بود.

شکل ۴ - مؤلفه‌های اصلی مشکلات بانکها و نهادهای مالی در آینده (منبع: یافته‌های تحقیق).

بنابراین رویکرد اصلی برای رفع بحران نظام بانکی باید براساس سیاست‌های کلی برنامه ششم و سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، توسعه بازارها و ابزارهای مالی، استانداردهای بین‌المللی بانکی از جمله استاندارد بین‌المللی گزارشگری مالی (IFRS)، استاندارد بازل، توسعه بانکداری مجازی، رعایت حاکمیت شرکتی، امکان انحلال و ادغام بانکهای ضعیف و ناکارآمد، جلوگیری از مداخله دولت در تعیین نرخ سود بانکی و اتخاذ رویکردهای مختلف بانکداری و همچنین استفاده از فناوری‌های نوین و تکنولوژی پیشرو در صنعت بانکداری باشد.

توصیه‌های سیاستی

در این پژوهش ضمن بررسی مشکلات و معضلات بانک‌های ایران در آینده، روندها، پیشران‌های مشکلات و معضلات بانک‌های ایران با استفاده از مطالعات و اسناد کتابخانه‌ای و پژوهشی و روش پنل خبرگان شناسایی شدند و سپس عدم قطعیت‌های اصلی مشکل‌های بانک‌های ایران در آینده یعنی ۱. هزینه مبادلات و تأمین مالی؛ و ۲. مشکلات ساختاری که این عدم قطعیت‌ها با تکیه بر روش دلفی دومرحله‌ای استخراج شده است، چهار سناریوی محتمل تدوین شده است. این چهار سناریو عبارتند از: الف) رفع بحران و توسعه یافتگی نظام بانکی، ب) موانع نظام بانکی و بانکداری پیشرو، ج) بحران بانکی، د) تعویق بحران. در مجموع با بررسی‌های چهار سناریوی محتمل باید گفت که هم‌خوانی ضعیفی بین ساختار صورت‌های مالی بانک‌های ایران با استانداردهای جهانی وجود دارد. بنابراین اگر بانک‌های

خارجی قصد ارزیابی بانک‌های ایران برای برقراری روابط کارگزاری را داشته باشند، در اولین قدم با مشکل مواجه خواهند شد. از سوی دیگر، به دلیل رعایت ضعیف استانداردهای گزارشگری مالی و نبود نهادهای ناظر قوی، بانک خارجی نمی‌تواند به اطلاعات ارائه شده در صورت‌های مالی بانک‌های ایران اعتماد کند. حتی در صورت اعتماد، وضعیت موجود بانک‌های ایران در زمینه‌های مختلف مانند نسبت کفایت سرمایه، ساختار حاکمیت شرکتی، شفافیت و غیره مناسب نیست. تمام این موارد سبب خواهد شد بانک خارجی ارزیابی مناسبی از بانک ایرانی نداشته و روابط کارگزاری با وی برقرار نکند، فارغ از اینکه بانک‌های ایرانی تحریم هستند یا خیر. بر این اساس به نظر می‌رسد به منظور بهبود و توسعه وضعیت بانک‌های ایران، تأکید و تمرکز باید پیش از هر چیز بر اصلاح درونی بانک‌های ایران باشد و اعطای امتیاز به بانک‌های خارجی جهت برقراری روابط کارگزاری نباشد. به بیان دیگر، کاهش ریسک بانک‌های ایران (با اصلاح وضعیت ترازنامه بانک‌ها و نیز ساختار حاکمیت شرکتی در بانک‌ها) باید در اولویت قرار گیرد و پرداخت هزینه به عنوان صرفه ریسک همکاری بانک‌های خارجی با بانک‌های ایرانی قرار نگیرد. همچنین سیاستگذاران باید متوجه این موضوع باشند که عدم توسعه وضعیت بانک‌های ایران، در گروی توقف یا رفع تحریم‌ها نیست، بلکه حتی در صورت برطرف شدن کامل تحریم‌ها، موانعی که به تفصیل در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفت، همچنان فراروی روابط بانکی بین‌المللی بانک‌های ایران خواهد بود. بنابراین جهت حل مشکلات اساسی و زیرساختی شبکه بانکی و بانک‌های ایران، توجه به الزامات سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و سیاست‌های کلی برنامه ششم ضروری است. بنابراین در این تحقیق مدل مفهومی بر اساس این سیاست‌های کلی طراحی گردید که بر توسعه بازارها و ابزارهای مالی، استانداردهای بین‌المللی حوزه بانکی از جمله استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی (IFRS)، استانداردهای بین‌المللی بازل، توسعه بانکداری مجازی، رعایت حاکمیت شرکتی، امکان انحلال و ادغام بانک‌های ضعیف و ناکارآمد بانک‌های ایران، جلوگیری از مداخله دولت در تعیین نرخ سود بانکی و اتخاذ رویکردهای مختلف بانکداری برای بانک‌های ایران و استفاده از تکنولوژی و فناوری نوین و پیشرو در صنعت بانکداری تأکید دارد.

منابع

- ۱- ابراهیمی، س.، راستاد، م. و مدنی زاده، ع. (۱۳۹۵). بررسی عملکرد شتاب‌دهنده مالی در نقش بازارهای مالی در دستیابی به رشد اقتصادی پایدار و اشتغال‌زا در آینده میان مدت. تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
- ۲- باقری و همکاران (۱۳۹۷). اقتصاد دیجیتال: ابعاد و ویژگی‌ها، معاونت زیربنایی و امور تولیدی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۱۶۲۱۰.

- ۳- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. گزیده آمارهای اقتصادی، بخش پولی و بانکی.
- ۴- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. گزیده آمارهای اقتصادی، بخش تراز پرداخت‌ها.
- ۵- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱). نشریات و پژوهش‌ها، نشریات ادواری، خلاصه تحولات اقتصادی کشور.
- ۶- پرهیزکاری، ع. و روحانی، ع. (۱۳۹۴). آسیب‌شناسی نظام بانکی ۵. بررسی استقلال مقام ناظر از شبکه بانکی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- ۷- پژوهشکده پولی و بانکی (۱۳۹۵). طرح پژوهشی ارزیابی وضعیت و چشم‌انداز بازارهای مالی.
- ۸- چمپی، جیمز، نوریا، نیتین (۱۳۷۷). با شتاب به پیش. ترجمه طلوع مکانیک، محمود. تهران: خدمات فرهنگی رسا.
- ۹- حیدری، ح. و حیدری، ن. (۱۳۹۵). آسیب‌شناسی نظام بانکی ۶. بررسی عملکرد سیاستگذار پولی و اعتباری در ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- ۱۰- رشیدارده، ح. & خزائی، س. (۱۳۹۵). تحلیل کلان‌روندهای مؤثر بر آینده‌ی بازار صنعت بانکداری با رویکرد تحلیل ساختاری، تحلیل تأثیر متقابل (بر گذر). فصل‌نامه علمی-پژوهشی تحقیقات بازاریابی نوین (سال ششم، شماره سوم، شماره پیاپی ۲۲، پاییز ۱۳۹۵)، ۶۷-۸۶.
- ۱۱- رضایان، ا. و رضایان، ع. (۱۳۹۴). آینده‌پژوهی بحران آب در ایران به‌روش سناریوپردازی، مجله اکوهیدرولوژی، ۳ (۱).
- ۱۲- شبانی، محمد. (۱۳۹۲). بازارها و نهادهای مالی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
- ۱۳- شسوارتز پیتر (۱۳۸۷)، «هنر دورنگری؛ برنامه‌ریزی برای آینده در دنیای با عدم قطعیت»، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاع، ترجمه: عزیز علیزاده، عبدالمجید کرامت‌زاده، چاپ اول، تهران.
- ۱۴- شهبازی غیائی، م. (۱۳۹۵). آسیب‌شناسی نظام بانکی ۱۲. الگوها و مبانی نظری رابطه بانک و بنگاه و تحلیل آن در نظام بانکی ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- ۱۵- شهبازی غیائی، م. و تراویفر، ه. (۱۳۹۵). آسیب‌شناسی نظام بانکی ۱۳. اصول و استانداردهای حاکمیت شرکتی در بانک‌ها، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- ۱۶- شهبازی غیائی، م.؛ کاشفی، م. و سروریان، ح. (۱۳۹۳). آسیب‌شناسی نظام بانکی ۱۰. تحلیل آمار عملکرد شبکه بانکی در تأمین مالی بنگاه‌ها و بخش‌های اقتصادی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- ۱۷- فرهمند معین، ح. (۱۳۹۷). موانع غیرتحریمی توسعه روابط بانکی ایران با سایر کشورها، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- ۱۸- کریمی راد، ع.؛ محمودزاده، ا.، و مدنی زاده، ع. (۱۳۹۵). ردیابی فراز و فرود شاخص‌های فعالیت بخش واقعی در تأثیرپذیری از بخش مالی. در نقش بازارهای مالی در دستیابی به رشد اقتصادی پایدار و اشتغال‌زا در آینده میان مدت. تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
- ۱۹- مجاب، ر. (۱۳۹۵). سلامت بانکی و زمینه‌های رخداد بحران بانکی در اقتصاد ایران. در ارزیابی وضعیت و چشم‌انداز بازارهای مالی. تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
- ۲۰- مسعودی، علیرضا -حقوق بانکی، پیش‌برد، شرکت تابان خرد - ۱۶۶ صفحه - وزیری (شومیز) - چاپ ۱ سال ۱۳۸۶.
- ۲۱- نجفی، ف.؛ محمودزاده، ا.، و عینیان، م. (۱۳۹۵). تحلیل جریان وجوه نقد بانک‌ها. در نقش بازارهای مالی در دستیابی به رشد اقتصادی پایدار و اشتغال‌زا در آینده میان‌مدت. تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
- ۲۲- نیلی، ف.، و همکاران. (۱۳۹۴). نظام تأمین مالی در ایران، بررسی ساختار مالی بنگاه‌های اقتصادی، تهران: اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران.

۲۳- یوسفی دیندارلو، م. (۱۳۹۴). آسیب‌شناسی نظام بانکی ۴. توقف و ورشستگی بانکی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

- 24- Accenture, (2018). Banking Technology Vision 2018.
- 25- Bell, Wendell (1990). An Overview of Futures Studies, Yale Sociology, Yale University.
- 26- Bell, Wendell (2003), Foundations of Futures Studies: Human Science for a New Era: History, Purposes, Knowledge, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ.
- 27- Caggemini (۲۰۱۷). Top 10 Trends in Banking.
- 28- Cornish, E. (2004). Futuring: The exploration of the future. World Future Society.
- 29- Ernst & Young. (2011). The digitization of everything: how organisations must adapt to changing consumer behavior. UK: Ernst & Young.
- 30- EY (2013). Building the bank of 2030 and beyond, the themes that will shape it.
- 31- Godet, m., & Roubelat, f. (1996). Creating the future: the use and misuse of scenarios. Long range planning, 29 (2), 164-171.
- 32- Keneth katzman (2018). Iran Sanctions. Federation of American Scientists, Congressional Research Service.
- 33- Lynch, m. d. (2005). Developing a scenario-based training program. FBI law enforcement bulletin, 74(10), 1-8.
- 34- Henchey, Norman. (1978). Making Sense of Futures Studies. Alternatives, pp. 24-29.
- 35- Manyika, J., & Roxburgh, C. (2011). The great transformer: The impact of the Internet on economic growth and prosperity. McKinsey Global Institute, 1.
- 36- Mossberger, K., Tolbert, C., & S. McNeal, R. S. (2007). Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation. London, England: MIT Press.
- 37- Official Journal of the European Union (2012). Council Decision 2012/35/CFSP, of 23 January 2012, concerning restrictive measures against Iran.
- 38- Porat, Mark Uri (1977). The Information Economy: Definition and Measurement. Washington, DC: United States Department of Commerce.
- 39- Schaffers, H., Komminos, N., Pallot, M., Trousse, B., Nilsson, M., & Oliveira, A. (2011). Smart cities and the future internet: Towards cooperation frameworks for open innovation. In Domingue, J., Zahariadis, T., Lambert, D., Cleary, F., Daras, P., Krco, S. & Karnouskos, S. (2011). The Future Internet Assembly (pp. 431-446). Springer Berlin Heidelberg.
- 40- Schwartz, p. (1991). The art of the long view. Newyork: Doubleday.
- 41- Sohail Inayatullah (2013). Futures Studies: Theories and Methods, WORLD FUTURES STUDIES FEDERATION.
- 42- The Legal Information Institute (2011). Imposition of Sanctions With Respect to the Financial Sector of IRAN, Section 1245, H.R.1540, 112th Congress of the USA.
- 43- Yitzhak, G., Yair, M. (2011). The Economic Impact of International Sanctions on Iran. The Eleventh Annual Herzliya Conference, the Institute for Policy and Strategy.